

НАРОД ЖИВИЙ!

ШОФАР

Виходить з березня 1990 р.

ВИДАННЯ
ЛЬВІВСЬКОГО
ТОВАРИСТВА
ЄВРЕЙСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ
ім. ШОЛОМ-
АЛЕЙХЕМА

№11 (206)
листопад 2008 р.
ХЕШВАН — КІСЛЕВ 5769

ЛЬВІВ ЄВРЕЙСЬКИЙ І НЕ ТІЛЬКИ...

З 29 по 31 жовтня у Львові проходила Міжнародна конференція «Міська єврейська спадчина та історія Центрально-Східної Європи», у якій взяли участь провідні вчені з США, Німеччини, Польщі, Франції, Австрії, Угорщини, Ізраїлю, України.

Її організатор львівський Центр міської історії Центрально-Східної Європи. Конференція розпочалась відкриттям виставки «Львів виходить у світ». Її створено у Берліні Фундацією «Нова синагога — центр юдаїки».

Група ентузіастів неодноразово приїздила до Львова, фотографувала пам'ятники, вулиці, площі, будівлі, подвір'я. Збирала експонати, зокрема довоєнну періодику, поштівки. Зверталась до єврейської, української та польської діаспор із проханням надати будь-які речі, вивезені зі Львова: сімейні фотографії, фото та малюнки львівських пам'яток архітектури, церковних та світських споруд.

Чому предметом виставки обрано саме Львів? Відповідь лежить на поверхні. Адже у ньому перетнулись культури, мови і релігії багатьох народів: поляків, українців, євреїв, вірмен та ін.

Спочатку виставка експонувалася у Берліні, а з 29 жовтня вона відкрита у Львові. Усі пояснювальні тексти зроблені українською, польською та англійською мовами.

Автори поділили історію міста на такі етапи: 1) 1256–1772. Між князівством і королівством; 2) Львів у до-военному XIX столітті; 3) XIX століття. Єврейське життя у Галичині; 4) 1850–1914. Львів стає метрополією; 5) 1914–1918. Перша світова війна; 6) 1919–1939. Міжвоєнний період; 7) 1939–1941. Приєдання до Радянського Союзу; 8) 1941–1944. Львів під нацистською окупацією; 9) 1944–1946. Депортация польського населення; 10) Від СРСР до України.

І все ж левова частина експонатів присвячена двом періодам історії: 1850–1914 та 1919–1939 рр. А експонати — це не тільки фотографії, схеми, малюнки, що охоплюють різні сфери життя міста: економіку, транспорт, науку, театр, мистецтво, медицину, конфесійне життя, дозвілля, але й документальні фільми, кіно-ролики тощо. Навіть відвідувачі, які непогано обізнані з минулім нашого міста, знайдуть на ній багато нового.

Унікальним і безцінним експонатом виставки є «Шкоцька книга». Як відомо, довоєнний Львів був світовим центром математики завдяки існуючій тут школі Стефана Банаха, одного з творців функціонального аналізу. Члени школи Станіслав Мазур, Гуго Штейнгауз, Юліуш Шаубер, Станіслав Улан (згодом він емігрував в США і став одним

з «отців» водневої бомби) регулярно записували в книжку свої задачі-теореми. Після 1939 року Львівський математичний центр відвідували видатні радянські математики — вчені зі світовими іменами і теж записали в ній свої задачі.

Тут ми можемо дізнатись про групу «Артес», яка у 1929 р. створили молоді митці — прихильники стилю модерн. Вони організували 13 виставок у різних містах, що розповідали про факти біографії Романа Сельських та його дружини Маргіт Райх; про їдишських письменників-авангардистів Рахель Ауербах та Дебору Фогель, яка редактувала часопис «Цуштаєр»; про історію Львівського університету і діяльність видатного філософа Казимета Твардовського; про видатних медиків Люця Фрай, Рудольфа Вайгла, Людвіка Флека; про єврейський шпиталь; про польське радіо «Lwow», яке почало діяти 15 січня 1930 р., та багато іншого. Неможливо в рамках однієї статті детально розповісти про цю цікаву виставку, її треба побачити (вона знаходить за адресою: вул. Богомольця, 6. Центр міської історії).

30 та 31 жовтня у конференц-залі Центру проголошуваються доповіді, що було поділено на 5 тем (панелей).

Першу, головну, промову «Торкатися та ще раз торкатися: балансування справжнім, сюрреалістичним та по-справжньому умовними єврейськими просторами» проголосила Рут Елен Грубер — відомий спеціаліст з питань єврейської спадщини. У 2007 р. англійською мовою вийшла у світ її фундаментальна монографія «Провідник по єврейській спадщині Східної Європи». В ній вона дає точну інформацію про минуле і сьогодення найбільш важливих об'єктів єврейських пам'яток (синагог, цвинтарів тощо) у Польщі, Україні, Литві, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії та країнах колишньої Югославії.

Рут Грубер говорила про важливість інвентаризації єврейської культурної спадщини, про необхідність реставрації та догляду за пам'ятками, які частково збереглися після німецької окупації. Вона застерігала щодо комерціза-

виставки
Львів виходить у світ

лізації відновлених єврейських пам'яток, зокрема кав'ярень та ресторанів, коли власник, розраховуючи на туристів, розміщує в приміщені традиційні емблеми: менори, маген-аврам тощо, але не відтворює справжнього духу єврейства.

Учасників конференції схвилювалася доповідь Омера Бартова, професора університету Брауна у м. Провіденс (штат Стейт Роуд Айленд, США) на тему «Останні сліди єврейської Галичини: чому вони зникають і чи треба їх рятувати?» Омер Бартов відвідав багато місць масового розстрілу євреїв і був приголомшений баченням: усюди стоять або пам'ятники С.Бандері, або воїкам УПА, або жертвам комуністичного режиму. Але як це все відноситься саме до єврейської історії?

Доповіда Леоніда Фінберга «Збирання єврейської спадщини в Україні, 1991–2008 рр.» по-суті була стислим викладом величезної дослідницької праці очолюваної ним Центру юдаїки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Складність праці полягала в тому, що одні дослідники юдаїки, як діяли до початку ХХ ст., померли, а інші емігрували до Ізраїлю, США, Канади та інших країн.

Перший пласт цієї монументальної праці — опис єврейських цвинтарів України. Ним займались Центр єврейського

мистецтва в Єрусалимі, Львівський інститут історії архітектури та вчені з Санкт-Петербурга. Другий — опис книг з юдаїки. Лише у Національній бібліотеці ім. Вернадського виявилось близько 150 тисяч книг на ідиш, івріт та інших мовах, серед них унікальні рукописи Гаркаві, Анського, Береговського.

Один з основних напрямів діяльності Інституту — дослідження історії єврейського мистецтва. Видано каталог творів мистецтва, організовано виставку, присвячену діяльності Культур-ліги. Опубліковано багато серйозних наукових досліджень про архіви Натана Забара, Михайла Пинчевського, Іхила Фалікмана, Матвія Талалаєвського. Зібрано багато матеріалів по Холокосту: документи, спогади і свідчення тих, кому вдалось врятуватися у роки Катастрофи. Видавництво «Дух і Літера» друкує матеріали з історії єврейського народу з біблійських часів до утворення Держави Ізраїль.

П'єotr Пілюк (Варшава) — відомий польський фотограф, журналіст, присвячує свою творчість єврейській темі. На Міжнародній конференції у Любліні він показав виставку світлин про єврейський Львів. Останнім часом він вивчає єврейські пам'ятки у Вроцлаві і Нижній Сілезії, побував майже в усіх населених пунктах, де існували єврейські громади, тож демонстрував світлини звідти. А виставку він назава: «Сліди присутності: культурна спадщина німецьких єреїв у Вроцлаві та

Нижній Сілезії».

Хайм Гертнер, один з керівників «Яд Ва-Шем» в Єрусалимі, виступив з доповіддю на тему: «Святі надгробки: старе єврейське кладовище у Львові та створення Проекту по збереженню міста у Східній Європі в середині XIX століття». Він розповів про історію старого єврейського цвинтаря у Львові, який був заснований у кінці 14-го

сторіччя і на якому ховали до 1855 р., про новий єврейський цвинтар (Янівський), про знищення кладовища під час німецької окупації, про їх стан у Центральній та Західній Європі, про дослідження, присвячені епітафіям на надгробках, і про проблеми збереження цих цвинтарів, що ще залишились.

В перший день конференції учасники відвідали залишки синагоги «Золота Роза». **Юрій Лукомський** (відділ археології Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Львів) доповів про археологічна копанки, які він проводить з групою археологів з минулого року.

Мейлах Шайхет (директор представництва в Україні Американського об'єднання комітетів для євреїв колишнього Радянського Союзу) розповів про плани реконструкції «Золотої Рози», а вчений з Ізраїлю, колишній львів'янин та мій учень **Сергій Кравцов** розповів про її історію.

На наступному засіданні в «Центрі міської історії» співробітник Центру єврейського мистецтва в Єрусалимському університеті Сергій Кравцов прочитав аргументовану лек-

цію на тему: «Синагога «Турей Захав»: архітектурна історія, пам'ять та майбутнє». Він розповів про всі етапи розбудови «Золотої Рози» з 1580 р., коли Іцхак Нахманович купив ділянку під назвою Олеський майдан, а згодом, у 1581 р. від короля Стефана Баторія отримав дозвіл на побудову сімейної синагоги, про її нелегку долю, коли вона у 1606–1609 роках була в руках єзуїтів, про Давіда Галеві, автора книги «Турей Захав», ім'я якого викарбувано на фасаді дому Мордехая Нахмановича, про подальші реконструкції синагоги. Демонстрував зображення синагоги на всіх етапах її реконструкції, зокрема фотографію, зроблену архітектором Янушом Вітвіцким у 1942, коли «Золоту Розу» було висаджено у повітря нацистами.

Рудольф Кляйн — професор університету Св. Штефана в Будапешті, у виступі «Новий Єрусалим» на берегах Дунаю: нове місто Леопольда в Будапешті, 1928–1944 рр. Урбанистично-топографічні та архітектурні студії» розповів про єврейський квартал міста, про стан будівель до і після II світової війни. Він присвятив багато років вивченю цих проблем і результати опублікував в книзі «Синагоги Будапешта».

Томас Губка працює професором архітектури в університеті Вісконсін у місті Мілуокі (США). Тема його доповіді: «Дерев'яні синагоги XVIII століття в Україні: багатокультурність у єврейському мистецтві та архітектурі». Він дослідив чимало інтер'єрів синагог, творів декоративного промислу євреїв багатьох регіонів Західної України: текстиль, килими, предмети

літургії та подібні речі, зроблені українцями, і знайшов відповідність одних до других. Доповідь супроводжувалась демонстрацією слайдів.

З цікавістю учасники конференції слухали доповідь докторанта Віденського університету **Сатоко Танака** на тему «Внесок в єврейську спадщину Вільгельма Штяссного (1842–1910)». Молода дослідниця з Японії детально вивчила життя і діяльність незвичайної постаті: талановитого архітектора і єврейського громадського та політичного діяча Вільгельма Штяссного. Його улюблений архітектурний стиль — мавританський. В ньому він будував синагоги та інші споруди у Відні. Штяссний був засновником першого в Європі єврейського музею у Відні. У 1895 р. активний борець проти усіх проявів антисемітизму проводив добroчинну діяльність, піклувався про єврейську громаду.

Боб Мартенс, професор Віденського технологічного університету в Ейндговені (Нідерланди), за спеціальністю архітектор. Тема його виступу: «Цифрове відтворен-

ня віденських синагог: віртуальна мандрівка».

Користуючись сучасними комп'ютерними технологіями, він продемонстрував, як ведеться реконструкція віденських синагог.

Самюель Грубер, професор Сіракузького університету (штат Нью-Йорк, США), ділився своїми роздумами у виступі «Чи може Львів розвинутися як центр єврейської спадщини? Досвід, набутий з 1990 року». В багатьох містах Європи, де живуть або жили єврейські

SOCIETY
POLITICS CULTURE
ARCHITECTURE
REPRESENTATIONS

громади, надруковані мапи пам'ятних місць, брошури, довідники, поштівки. На вулицях є дорожкові знаки, за допомогою яких турист може самостійно знайти ту чи іншу споруду. На будівлях, в яких були єврейські інституції, навчальні заклади, мешкали видатні культурні, наукові, політичні діячі, є меморіальні дошки. Класичний приклад — Krakiv. А в Україні, зокрема у Львові, цього немає. Він вважає скрайне необхідним виконання таку працю і у нашому місті, що відповідає інтересам не тільки єврейської громади, але й міської адміністрації, оскільки призведе до різкогоросту кількості туристів.

Анна Ліпхардт, доктор історичних наук Університету Констанци (південна Німеччина) прочитала доповідь «Транслюкальна єврейська історія. Вивчення єврейського Вільноса та вільної юрисдикції у Нью-Йорку та Ізраїлі». Вона зустрічалася з багатьма єреями міста Вільно, а також тими, які емігрували в США, Ізраїль. Й змогла взнати маловідомі факти про часи окупації Вільно гітлерівцями. Наприклад, такий. Гебітскомісар наказав єврейським ув'язненим, які знаходились у концтаборі, зробити гіпсову панорамну модель міста Вільнюс. Усі єреї, які мали відношення до мистецтва та ремесла, взяли участь в реалізації проекту, оскільки на деякий час ім було гарантовано життя та харчування. Ця модель збереглась, пережила війну, і Анна Ліпхардт демонструвала її фотографію.

Софія Грачова, за походженням з України (Луганськ),

зраз докторант Гарвардського університету (США), проголосила доповідь на тему: «Відбудова гетто: історичні єврейські райони в путівниках Львова». На жаль, серед довідників, на які послалася п. Грачова, не було найбільш повних, таких, як путівник Маєра Балабана, Якова Шала, тому картина пам'яток, про які розповідала доповідач, була не-

повною, отже, частково спотвореною.

Ката Софія Вінче, доктор Будапештського університету Етвеша Лоранда, виголосила доповідь на тему: «Вплив єврейських проповідницьких організацій на нову ідентичність єреїв в Угорщині». В основному вона розповідала про єреїв сучасної Угорщини, про процес асиміляції, активну діяльність Хабад-Любавич у Будапешті, національний ренесанс, який спостерігається останнім часом, про активність єврейської молоді, яка ретельніше дотримується традицій, ніж дорослі.

Пітер Ф.Н. Хорц, професор Університету прикладних наук в Еслінгені (Німеччина), виступив на тему: «Подорож по «Жидоленд»: присвічення, перформанс та містичність єврейської культури у постсоціалістичному Кракові». Він міркував про позитивні та негативні аспекти реконструкції єврейської дільниці Казимет у Кракові.

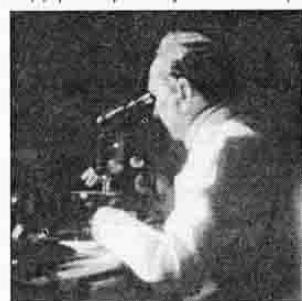
Дельфін Бехтель, професор Сорбони, висловив свої думки щодо відновлення єврейської спадщини в доповіді «Реконструкція деяких важливих від єврейської культурної історії Львова».

Планами удосконалення та

розширення діяльності музеїв поділилась професор Нью-Йоркського університету **Барбара Кіршенблат-Гімблет**, яка опікує і консультує єврейські музеї у Варшаві і Лодзі.

Єврейські музеї у Відні та Берліні тісно співпрацюють. Головні зусилля спрямовують на нові принципи подачі експонатів з метою зацікавлення відвідувачів, особливо молоді. Для цього використані найбільш сучасні комп'ютерні технології, зокрема об'ємні голограми. Про це у своїх виступах розповіли **Феліціас Хайман-Слінек** (Єврейський музей у Відні) та **Ціллі Кугельман** (Єврейських музеїв у Берліні).

Директор Музею історії

релігії Львова **Зоряна Білик** представила учасникам конференції проект створення Музею єврейської культури у Львові у будинку по вул. Староєврейській, 34. Це історична споруда, побудована у 1633 р. (будинок Шломо Фридмана). Зберігся фасад, на якому бачимо герб Львова — знак вічної оренди будинку.

Завідувач відділом юдаїки Музею **Максим Мартин** демонстрував план майбутнього музею: два зали, в яких будуть експонати з відділу юдаїки, а між ними невелика кімната з екраном.

У своєму короткому виступі я нагадав, що до війни у Львові були два великих єврейські музеї: унікальна колекція Максиміліана Гольдштайнера (вул. Новий Світ, 15) та Єврейський музей, который зміяв увесь 3-й поверх будинку Єврейської віроспо-

віданальної громади на вул. Шолом-Алейхема (колись Бернштейна), 12. Приміщення зараз порожні (це 6 залів і коридор), і саме в них треба розмістити Єврейський музей. І не тільки експонати з Музею історії релігії, але і велику колекцію юдаїки Музею етнографії та художнього промислу, Історичного музею та Львівської галереї мистецтв. А приміщення по вул. Староєврейській, 34 після ремонту повинні бути використані як центр документації єврейської дільниці середмістя.

Велику зацікавленість викликав виступ **Наталії Зайцевої-Чіпак** (Український центр вивчення громадської думки СОЦІНФОРМ), яка представила результати соціологічного дослідження: «Ставлення сучасних львів'ян до єврейської спадщини та історії».

Як з'ясувалось, близько 37% респондентів позитивно оцінюють вплив єврейської традиції на розвиток міста. Більшість мешканців вважає, що популяризація єврейської общини була б вигідною для міста. На думку третини респондентів, єврейська спадщи-

на могла б стати джерелом прибутків для міста та його мешканців.

Дані соціологічного дослідження, зокрема, й матеріали конференції, в цілому, допоможуть накреслити шляхи майбутньої роботи з вивченням та пропаганди багатої єврейської історії Галичини.

Борис ОРАЧ

SOCIETY
POLITICS CULTURE
ARCHITECTURE
REPRESENTATIONS